

NECMEDDİN ALİ BİN ÖMER EL-KÂTİBÎ EL- KAZVÎNÎ, HAYATI, ESERLERİ VE
“ŞEMSİYYE”Sİ

Arş. Gör. Hüseyin ÇALDAK*

İslâm Dünyasındaki Mantık Çalışmalarına Genel Bir Bakış

Her insan konuşma ve düşünme fitratı üzerine yaratıldığından konuştuğunu ifade edebilmesi için kendisine bir de dil verilmiştir. Bununla birlikte insan konuştuğunda sözünün anlaşılır ve tutarlı olması için Gramer adı verilen dil yasaları vardır. Aynı şekilde insan, düşünce istidadını kullanırken, muhakeme esnasında, fikrinin salim bir şekilde ve hatalardan uzak olarak ortaya çıkması ve maksadının hasıl olması için diğere bir kanuna ihtiyaç vardır. Bu ise Mantık ilmidir.

Mantık, dil bilgisi gibi (Gramer) her dile göre değişmez. O bütün dillerde kullanılan ortak kanunları verir. Bunun için mantık ilmi, hiç bir dile ve millete ait olmayan, insan oğlunun ortak bir bilim dalıdır ve konusu fikirlerin gerçeğe ve doğruyla olan münasebetlerini, gerçekten ne kadar uzak veya ona yakın olduğunu ortaya koyar¹.

İnsanı diğere canlı varlıklardan ayıran en önemli vasfı, onun akıl ve düşünme melekesidir. İnsanın en mümeyyiz vasfı olan düşünce kabiliyetinin, doğru olup olmadığının mihenk taşı ise Mantıktır. Zira Mantık; “Zihni, kendisine riayet edildiği takdirde düşüncede (akıl yürütmede), hatadan koruyan bir alet-i kanun” diye tarif edilir.² İmam Gazali de mantık konusunda yazdığı bir eserine “ Mihakku’n Nazar” adını vermiştir. Mantık, doğruyu yanlıştan ayırmada en gerekli alettir, dolayısıyla mantıki düşünce, insanlığın tarihi kadar eskidir. Fakat bir ilim olarak mantık, sistematik bir şekilde ancak Aristoteles ile başlar. Aristo ile başlayan bu ilim dalı, zamanla gelişerek ve önemi artarak günümüze kadar gelmiştir.

İslam dünyasında felsefe alanındaki ilmi gelişmeler tarihine baktığımızda, İslam kültürüne mantık çalışmalarının ilk defa VIII. Asırda tercüme yoluyla girdiğini görürüz. İslam dünyasına giren Aristoteles mantığı, X. Asırda yetişen büyük Türk-İslam Filozofu Farabi’nin elinde çok ilerlemiş ve İbni Sina ile kapalı hiçbir tarafı kalmayacak şekilde kemale ermiştir.³

Bununla birlikte Müteahhirinden bazı feylosoflar mantıkla ilgili yazdıkları kitaplarda değişiklikler yaptılar. Terimleri değiştirerek, bazı şeyleri hazfedip, bazı şeyleri de eklediler. Mesela; Beş külliyyi tedkik etmenin semeresinden ibaret olan hadler ve resmler (hakiki ve isim tarifleri) bahsini

* Cumhuriyet Ün. İLAHİYAT FAK. Mantık Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

¹ Hüseyin Atay; Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İst. 1983, s.44

² N. Ömer el-Kazvîni el- Kâtîbî; Risaleti’ş-Şemsiyye fi’l- Kavaidi’l- Mantikiyye, s.1

³ Abdulkuddüs Bingöl; Gelenbevi’nin Mantık Anlayışı, MEB yay. , İst. 1993, s. VII

külliyat-ı hamseye eklediler. Bu meseleleri kitabı'l-burhandan buraya naklettiler. Makul_t kitabını da hazfettiler. Kaziyelerin aksedilmeleri konusunu da kitabı'l-ibareye eklediler.⁴

Daha sonra gelen İslam Mantıkçıları, Farabi ve İbn-i Sina geleneğini takip etmişlerdir.⁵ İslam alemine giren mantık ilmi Müslüman filozofların çalışmalarıyla, batıdan alındığı şeklinden bazı farklılıklarla daha da ilerledi. Böylece dokuz, on, onbirinci asırlarda İslam Mantığı en yüksek devrini yaşadı.⁶

KÂTİBÎ'NİN HAYATI

Asıl ismi, Necmuddin Ali bin Ömer el-Kazvîni el- Kâtîbî'dir. Umumiyetle "Debirân" lakabıyla maruf olup, daha çok " el-Kâtîbî" , " el- Kazvîni" olarak meşhurdur.⁷ Ayrıca Kâtîbî için "Alleme", "Ebu'l- Hasan" isimleri de kullanılmaktadır.⁸ Böylece Kâtîbî'nin ismine "Alleme Necmuddin Ebu'l- Hasan Ali bin Ömer el- Kazvîni el- Kâtîbî Debirân" şeklinde rastlayabilmekteyiz⁹.

Katibi'nin doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadık, bu konuda; Kâtîbî'nin , H. 600, M. 1203 senesinin Receb ayında, İran'da doğduğu umumiyetle kabul edilmektedir.¹⁰ Doğum yerinin Debirân olduğunu yazan bir kayda da rastladık.¹¹ Fakat bu doğru değildir. Zira, El- Müncid fi'l- Luğa ve'l- Alam'da, ve ulaştığımız bir çok eserde "Debirân" kelimesinin Kâtîbî için sadece bir lakab olarak kullanıldığı,¹² belirtilmektedir.

Ömer el- Kâtîbî'ye "Debirân" denilmesi, O'nun, Debirân'da doğduğundan dolayı değil, "Kâtîbî" lakabından da anlaşılacağı üzere, kanaatimizce, katiplik vazifelerinde bulunduğu için böyle denilmiştir. Çünkü Kâtîbî için ayrıca "Debir" kelimesi de kullanılmıştır.¹³

Kullanılan bu "Debir" ve "Debirân" kelimeleri farsça olup;

1. Saray ve Sefaret katipleri, Sekreteri,
2. Lise ve ortaokul öğretmeni,
3. Serkatip" manalarına gelir.¹⁴

⁴ İbn-i Haldun; Mukaddime, c.2, İstanbul , 1991, s. 1165

⁵ Necati Öner; Klasik Mantık, Ank. 1996, s. 18

⁶ H. Ziya Ülken; Mantık Tarihi, İ.Ü.E.F.Y. İst. s. 116

⁷ Şemseddin Muhammed İbn-i Gazzi; Divanu'l- İslam, c.4, Beyrut 1990, s.76

⁸ İsmail Paşa el- Bağdadi; Hediye'tü'l- Arifin Esmau'l- Müellifin Asaru'l- Musannifin, c.5, İst. 1951, s.713 ; Ömer Rıza Kehhale; Mucemu'l- Müellifin, c.2, Beyrut 1993, s.481

⁹ el- Bağdadi, a.g.e. s.713

¹⁰ Hayreddin Zirikly; Kamusu'l- Alam, c.4, Beyrut 1996, s.315 ; a.g.e. İbn-i Gazzi, s.76

¹¹ Mahmut Karakaş; Müsbet İlimde Müslüman Alimler, Kül. Bak. Yay. 1991, s.398

¹² Ferdinan Total; el-Müncid fi'l- Luğa ve'l- Alam, Beyrut 1988, s....

¹³ Ali Ekber Dehuda; Luğatname-i Dehuda, c.6, Beyrut 1993, s.9199

Ömer el- Kâtîbî ile alakalı kaynaklara baktığımız zaman “Debirân” kelimesinin karşılığı olan bu üç mananın da Kâtîbî için doğru olduğunu görürüz. Zira bir ara Nizamiye Medreselerinde, müderrislik yaptığına kayıtlarda rastlıyoruz.¹⁵ Yine ayrıca bir kaç eserde Kâtîbî'nin, Kemaleddin bin Yunus el-Meşriki'nin medresesinde başkanlık azası olduğu mezkurdur. Binaenaleyh, hem öğretmenlik yaptığı için hem de sarayda çalıştığı için “Debirân” diye zikredilmiştir. İleride geleceği üzere bulunduğu şehrin Debirân'ının soyundan olduğu da kayıtlıdır. Büyük bir ihtimalle bundan dolayı da söylenmiş olabilir.

Dolayısıyla Kâtîbî'nin, Debirân'da doğmadığı ve muhtemelen, İran'da bir şehir olan Kazvin'de¹⁶ doğduğu ortaya çıkıyor. Zaten buna nispetle de kendisine “Kazvîni” denilmiştir.

İslam Ansiklopedisinde Kâtîbî'nin hayatıyla alakalı olarak “Ömer el- Kazvîni, Arapça yazmış İran'lı bir feylesofdur. .H. 675, M. 1276, bazılarına göre, H. 692, M. 1294 yılında vefat etmiştir. Nasruddin et- Tusî'nin talebesi olmasından başka hayatı hakkında bir şey bilinmemektedir.”¹⁷ ifadesiyle yetinilmektedir.

“Mantık ve Mebahis-i Elfaz” isimli Farsça bir eserde, Kâtîbî hakkında yazılan bir makalede şu bilgilere rastlıyoruz.

“ Necmuddin Ömer el- Kâtîbî, İslam feylesof ve alimlerinden olup, Mantık, Felsefe, Kalam, Matematik ve Astronomide üstadlık payesine ulaşmış bir zattır. Kazvin ve Cüveyn'de kendisine ait birer ders meclisleri vardı. Nasruddin et- Tusî, O'nu , Astronomi işlerinde beraber çalışmaları için Merağa'ya daveti üzerine oraya gitti.

Tusî, Kâtîbî'nin suallerine verdiği cevaplarda, O'nu, “Allametu'l- Asr, Efdalu'l- Alem, İmamı'l- Kebir, İzzu'l- İslam ve'l- Müslimin, Muhakkiku'l- Mudakkik, Alimu'l- Kamil ” vb. ibarelerle övmüştür.

Kâtîbî'nin talebesi Alleme-i Hillî * , icaze-i Beni Zehre adlı esrinde O'nun hakkında “ Asrının fuzalasından (faziletlilerinden) olup, mantıkta en bilgilisiydi. Pek çok eseri vardır. “ Şerhu'l- Keşf” i kendisinden okudum... güzel ahlaklı idi, münazarayı güzel bilirdi, Şafii ülemasının en faziletlilerinden ve felsefeyi en iyi bilenlerden idi” diye bahsetmektedir. Kâtîbî'den derin bilgiler ihtiva eden ve faydalı eserler kalmıştır”.¹⁸

¹⁴ Cemşid Drağşah; Farsça- Türkçe Sözlük, II. Fasikül, Ank. Ün. Bsm. 1967, s.151

¹⁵ Ebu'l- Fida İmaduddin İbn-i Kesir; el Bidaye ve'n- Nihaye, c.12, Beyrut 1988, s.325

¹⁶ Yakut Ebu Abdullah El -Hemevi; Mucemu'l- Buldan, c.4, Beyrut 1990, s.389

¹⁷ Anonim; İslam Ansiklopedisi, c. 6, MEB yay. İst. 1955, s.438

* **Hillî**: İmamiye'nin muteber üç kelamesına verilen addır. “Hulasatu'l-Akval” eseri sahibi olan Kâtîbî'nin bu talebesi Cemaleddin el-Hasan b. El-Mutahhar (öl.726) bunlardan biri olup “Allame-i Hillî” ismiyle zikredilmektedir.

¹⁸ Abdullah Nurani; Mutarahatu Mantikiyye beyne'l- Kâtîbî ve't- Tusî, “Mantık ve Mebahis-i Elfaz”, Tahran 1370, s. 54

Aynı zamanda Kâtübî, “Zic-i İlhani” * nin hazırlanmasında hocası olan meşhur astronom ve matematikçi Nasruddin Tusî’ye yardım eden heyet arasında yer almaktadır.¹⁹ Kâtübî bir çok ilim dalında çalışmış olduğu halde, asıl şöhreti Mantık ilminde, hususan bu dalda yazmış olduğu “Şemsiyye” adlı eserden gelmektedir.

İranlı Ali Ekber Dehuda’nın yazmış olduğu meşhur Farsça “Luğatname-i Dehuda” eserinde Kâtübî hakkında “Debir” maddesinde şu ifadeleri görüyoruz. “ Ebu’l- Hasan künyesini alan Necmuddin Ali b. Ömer b. Ali Şafii el- Kâtübî Kazvîni Hülâgu Han’ın çağdaşlarından idi. H. 675 yılında vefat eden Debirân-ı Kazvîni’nin soyundan olup, astronomi, matematik ve hendese bilginlerinden ve feylosoflarındandır ”.²⁰

“Debirân” maddesinde ise “ Necmuddin Kazvîni, o şehrin Debirân’ının soyunda olup Moğol Hükümdarı Hülâgu Han’ın emriyle Hakani Zic (Yıldızların hareketini gösteren tablo, takvim) inin hazırlanmasında Hoca Nasruddin Tusî ve Müeyyidü’l-din Aruzi’nin arkadaşı ve yardımcılarındandır.. Şu halde hicri 7. Asrın bilginlerinden sayılır ”.²¹ denmektedir.

İranlı Müellif Dehuda, “Kâtübî Kazvîni” maddesinde ise biraz daha tafsilatlı olarak, eserleriyle birlikte bahseder. Tekrarları ve eserleriyle ilgili bölümü çıkardıktan sonra Luğatta şu bilgiler yer alır: “ Lakabı Necmuddin, künyesi Ebu’l- Hasan ve Ebu’l- Maali, Debirân, Kâtübî ve Kazvîni diye bilinen, Allame diye nitelendirilen Ali b. Ömer b. Ali Şafii, riyaziyat ve astronomi bilginlerinden, Şafii mezhebine mensup filozof ve alimlerin büyüklerinden olup Mantık, Hendese ve felsefe ilimlerini iyi bilen, rasat aletlerinde mahir ve mütebahhir (büyük bir birikime sahip) idi. Allame-i Hillî ve Kutbuddin Mahmud Şirazi’nin akli ilimlerdeki hocalarından ve Hoca Nasruddin Tusî’nin talebelerinden olup hicri 675 yılında Tusî’nin teklifi ve Hülâgu Han’ın emriyle, rasathane çalışmalarına katılarak yardımcı olması için Merağa’ya getirilen kişilerden birisidir. Kâtübî, Kazvin’de ders vermiş ve onun ders verdiği yer bilginlerin buluşma mahalliymiş. Hocası Tusî bir gün, tam ata binmeye hazırlandığı bir sırada Kelam ilmine ait bir çok müşkil meseleyi Hoca’sına sorup da anında ikna edici cevaplar aldığı güne kadar Kâtübî’nin şiiliğe büyük bir temayülü varmış. Bunun üzerine Kâtübî, anlayış, zeka, kavrayış ve sürat-i intikali bu dereceye varan bir kimsenin, din konusunu da halk kitlesinin anlayışından uzak bu tür yüksek konuların emsaliyle karıştırması uzak bir ihtimal olmadığını düşündü ve bu yanlış düşünceden dolayı şiiliğe duyduğu o aşırı ve taassupkarane bağlılıktan vazgeçti ”²². (Söylemek istediği şey şudur: "DinÓ meseleleri de halkın anlayamadığı yüksek felsefÓ meselelere kıyas ederek hataya düşmesi, yanılması mümkündür" diyerek şiiliğe karşı tavır almıştır)

* **Zic-i İlhani:** Muhakkik Nasruddin Tusî’nin Astronomi hakkında bir heyet yardımıyla hazırlanmış olduğu Farsça bir eserdir. Heyette, Müeyyidü’l- Arazi, Fahrü’l- Meraği, Necmuddin Kâtübî, Fahrü’l- Hulati bulunmaktadır. (Katib Çelebi; Keşfüzzunun, c.2, s.967)

¹⁹ Karakaş, a.g.e. s.91

²⁰ Ali Ekber Dehuda; Luğatname-i Dehuda, c.6, Beyrut 1993, s. 9199

²¹ Dehuda, a.g.e. c. 6, s. 9199

²² Dehuda, a.g.e. c. 11, s.15787

Kendisini kısmen astronomiye vermekle beraber daha çok Mantık ilmine adayan Kâtîbî, H. 675, M. 1277 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir.²³ Keşfüzzünun'da, M. 1293 yılında vefat ettiği de kaydedilmiştir.²⁴

ESERLERİ

Kâtîbî'nin eserleri, kaynaklarda farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Mesela; Şemseddin Sami bu tasnifatı sadece şu şekilde yapmaktadır: “ Mantiğa dair “el-ayn” , ve “Şemsiyye” ünvanlarıyla iki kitabı ve “Camîu'd-Dekaik” ve “Hikmetu'l- Ayn” ünvanlarıyla diğer iki telifi ve ulum-u riyaziye ve tabiiyyeye dair diğer bir eseri vardır ”.²⁵ Ömer el- Kâtîbî felsefe, kelim, matematik, astronomi gibi ilimlerde söz sahibi olduğu halde, asıl mantık bilimi dalında meşhurdur. Daha çok bu sahada eser vermiş olduğundan umumiyetle mantıkçı sıfatıyla tanınmaktadır. Kâtîbî'nin eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. er- Risaletu'l- Şemsiyye fi'l- Kavaidi'l Mantıkiyye: Bu eser asıl konumuzla alakalı olduğundan ileride üzerinde etraflıca duracağız.

2. Camîu'd- Dekaik fi Keşfi'l- Hakaik: Bu kitabın mantık, fizik ve metafiziğe dairdir. Pek o kadar tanınmamıştır.²⁶ Bu eser mantık bölümü cihetiyle Şemsiyye'den daha tafsilatlı olup, mantığın usul ve furuunu ihtiva eden, müdakkikane bir eserdir. Mevcut olmakla birlikte basılmamıştır. “Nimetlerini ard arda devam ettiren Allah'a hamdolsun” cümlesiyle başlayan kitaba “Keşf” isminde bir de şerh yapılmıştır.²⁷

3. Aynu'l- Kavaid fi'l- Mantık ve'l- Hikme: Kâtîbî'nin bu eseri fizik ve mantık ilmine dair ansiklopedik bir eserdir. “Hamd Vacibu'l- Vücut'a mahsustur” cümlesiyle başlayan eseri Kâtîbî, bir mukaddime, üç makale ve bir hatime üzerine tertip etmiştir. Mukaddimede iki mebhas olup, birincisi mantık ilminin mahiyeti, ikincisi mantık ilminin mevzuuna aittir. Birinci makalede Müfretler konusu, ikincisinde Kaziyeler, üçüncüsü ise Kıyaslar konusu işlenmiştir. ²⁸ Camîu'd- Dekaik eseriyle aynı sahada yazılan bu eser daha büyük rağbet görmüştür. Muhtemelen iki nolu eserin farklı bir versiyonudur.²⁹ Sistematiik olarak Şemsiyye'ye büyük benzerlik göstermektedir. Bunun da yazma nüshaları mevcut olmakla birlikte basılmamıştır.

4. Kitabı Hikmetu'l- Ayn: Fizik, Metafizik ve Mantık'a dair olan bu eser kısa ve sağlam bir metindir. “Vacibu'l- Vücut olan Allah'ım Seni tesbih ederiz” cümlesiyle başlamaktadır. Kâtîbî'nin

²³ Şakir b. Muhammed el-Ketebi; Fevatu'ul-Vefiyat, c.3, Beyrut 1993, s.56 ; Kehhale, c.2, s.481 ; Zirikly, ayn. yer.

²⁴ Katib Çelebi; Keşfüzzünun, c.2, Beyrut 1947, s.1063

²⁵ Şemseddin Sami; Kamus-u Alam, c.6, Ank. 1996, s.4568

²⁶ İsl. Ansk. c.6, s.438

²⁷ Keşfüzzünun, s.540

²⁸ Keşfüzzünun, 1186

²⁹ İsl. Ansk. s.438

talebelerinden bir grup talebe O'nun mantık konusu telifatından olan "Aynu'l- Kavaid" adlı eserini bitirdiklerinde, o esere İlahiyat ve Tabiata dair bir risale eklemelerini istediler. Kâtübî de buna cevap olarak bunu yazdı.³⁰ Daha sonra VIII. asırda Mirak Şemseddin bin Mübarek Şah el- Buhari tarafından şerh edilmiştir. Daha bir çok şerhler ve haşiyeler bunun üzerine yazılıp bastırılmıştır.³¹ Bazı kaynaklarda ise "Aynu'l- Kavaid" eserine izafetle eklemelerden sonra "Tam hikmet dolu kitap" manasında olan "Hikmetu'l- Ayn" demiştir.³² Bu eserin 23 şerh ve haşiyesi vardır. Allame-i Hillî'nin "İzahu'l- Makasid min Hikmeti'l- Ayni'l- Kavaid" adlı eserine yazdığı önsözde haşiye ve şerhleri hakkında tafsilatlı bilgi vermektedir.³³

5. Bahru'l- Fevaid fi Ayni'l- Kavaid: Müellifin bizzat kendisinin "Aynu'l- Kavaid" eserine asıl metinle memzuç bir şekilde yapmış olduğu şerhtir. Kitap " Hamd Allah'a mahsusdur" cümlesiyle başlar. Bu kitapta (Aynu'l- Kavaid) konuları izah edecek şekilde misallere ihtiyaç olduğundan dolayı, örneklerle anlatılmasını istediklerinden Kâtübî bu eseri şerh ediyor ve "Bahru'l- Fevaid" diye isimlendiriyor.³⁴ Nüshaları mevcut olup, basılmamış olan bu eserin, "Aynu'l- Kavaid" adlı kitaba "Zeyl" olarak yazıldığı da kayıtlarda mevcuttur.³⁵

6. el- Munassas (Şerhu'l- Mulahas): İmam Fahrüddin Razi'nin mantık ve fizik ilmine dair yazmış olduğu "Mulahas" isimli eserin şerhidir.³⁶ M. Horten'e göre tenkidi bir el kitabı olan bu şerhin doğuda büyük etkisi vardır.³⁷

7. el- Mufassal (Şerhu'l- Muhassal): Bu da yine Kâtübî'nin, Fahrüddin Razi'nin yazmış olduğu "Muhassal" kitabına şerhtir. El- Muhassal, mütakeddimin ve müteahhirinden kelam ve feylosof alimlerinin fikirlerini toplayan bir eserdir.³⁸

8. Şerhu Kitabı Keşfu'l- Esrar: Efdalu'd-din Hunci'nin "Keşfu'l- Esrar" adlı eserine yazmış olduğu şerh kitabıdır.³⁹

Ayrıca Kâtübî'nin zamanındaki bazı alimlerle yaptığı münakaşaları konu alan " Muğalatat ve Muhaverat fi'l- Mantık Beyn Necmüddin el-Kazvîni ve Bazı Ulema Asrihi" adlı eserleri⁴⁰ ve Vacibu'l-Vücutun mevcudiyetine dair eski alimlerin getirdikleri deliller hakkında Nasruddin Tusî

³⁰ Keşfuzzünun, s.675

³¹ Brockellman Karl; GAL I, Leidin 1938, s.466

³² el- Ketebi, aynı yer.

³³ Nurani, a.g.e. s.3146

³⁴ Keşfuzzünun, 1182

³⁵ Dehuda. A.g.e. c.11, 15787

³⁶ Ebu Safa Safedi; el- Vafî bi'l- Vefayat, c.21, Beyrurt 1991, s.326

³⁷ Nicholay Recsher; The Developmet of Arabic Logic, Pitsburg 1964, s.203

³⁸ Ö. Rıza Kehhale; Mucemu'l- Müellifin, c.2, s.482

³⁹ Safedi, a.g.e. s.326

⁴⁰ Bingöl, a.g.e. s.12

ile yaptığı muhavere nüshalar halinde mevcuttur.⁴¹ Kâtıbî'nin bu münakaşa ve muhavereleri, eserlerinin devamı olarak şu şekilde tasnif edilmiştir.

9. Mutarahat-ı Felsefiyye: Kâtıbî'nin yüce Yaratıcı'nın varlığının ispatı ve onun delilleri hakkında yaptığı araştırma ve tartışmalar olup üç risaledir. Onun nüshalarında Kâtıbî'nin açıklamaları hakkında reddiye ve itirazları ihtiva eden Tusî'ye ait üç risale de bulunmaktadır. Tertibi şöyledir:

- a- Kâtıbî'nin Vacib'i ispat risalesi
- b- Tusî'nin ona reddiyesi
- c- Kâtıbî'nin Tusî'ye cevabı
- d- Tusî'nin Kâtıbî'nin ikinci görüşünü çürütmesi
- e- Kâtıbî'nin Tusî'nin sözlerinin doğruluğunu itiraf etmesi ve ona teşekkür etmesi
- f- Tusî'nin Kâtıbî'nin bu mektubuna cevabı.

Bu karşılıklı altı mektubu Muhammed Hasan Al Yasin "Mutarahat-ı Felsefiyye" adı altında m.1956 yılında, Bağdad'ta yayımlamıştır.

10. Mutarahat-ı Tıbbiye: Kâtıbî'nin tıbbi konulardaki meseleler hakkında bir kaç sorusu olup Tusî'den cevap istemiş, o da hepsinin cevabını vermiştir.

- a- Yiyeceklerin incelenmesi (Tahkiku't-tuum)
- b- Organların yapıları (Emzictu'l-aza)
- c- Hıtların sağlamlığı (Nazcu'l-ahlat) Ahlat: İnsan vücudunda farzolunan dört unsur veya us_re: Kan, Salya, Safra, Dalak.⁴²
- d- Karakterlerin sadece dokuz kısımdan ibaret olmadığı
- e- Hararetin nemli ortamda karartıcı, aksi durumda beyazlatıcı olduğu.

Bu eserin yazma nüshaları kütüphanelerde pek çoktur.

11. Mutarahat-ı Mantikiyye: Kâtıbî'ye ait mantıkla alakalı dört risaleyi içermektedir. Bu risalelerde Kâtıbî sormuş ve Tusî de cevap vermiştir.*

⁴¹ Nihat Keklik; İslam Mantık Tarihi, Edeb. Fak. Der. İstanbul 1969, s.63

⁴² Ferit Develioğlu; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik L_ğat, s.17

Mutarahat-ı Mantıkiyye'nin yazma nüshaları ;

a- el- Makul ve'l- Makulu aleyh: İran Milli Şura Meclisi kütüphanesinde, 1830 nolu mecmua, s.211-213 (Meclis kataloğu, c.9, s.476)

b- es- Salibetu'l- Külliyyetu la ten'akisu: İran Milli Şura Meclisi Kütüphanesinde, 2938 nolu mecmua, s.166-167 (Meclis kataloğu, c.10, s.365)

c- Nakizu'l-am ve Nakizu'l-hass: İran Milli Şura Meclisi kütüphanesinde, 611 nolu mecmua ve Tahran Üniv. Kütüphanesinde 1035 nolu nüsha, s.186 (Üniversite kataloğu, c.3, s.23)

d- Cevab-ı Muğalata-i İstilzam: İran Milli Şura Meclisi kütüphanesinde, 2938 nolu mecmua, s.165-166 (Meclis kataloğu, c.10, s.365).⁴³

KATİBİ'NİN “ŞEMSIYYE” ADLI ESERİ

Farabi ve İbn-i Sina geleneğine uygun olarak yazılan ve XIX. yüzyıl başlarına kadar medreselerde en çok okutulan eserlerden biri de el- Kâtîbî'nin“ Risaletü'ş- Şemsiyye fi'l- Kavaidi'l- Mantıkiyye” adlı eseridir. XIII. yy. da yazılan bu eser klasik mantıkta değerini koruyarak zamanımıza kadar gelmiştir.

Kâtîbî'nin Şemsiyyesi ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar sadece mantık tarihi içerisinde mantıkla alakalı araştırmalardaki nakillerden ibarettir. Hayatı hakkında da fazla bir şey ortaya konmayan Kâtîbî, Şemsiyye eserinin bilhassa Osmanlı medreselerinde çokça okutulmasından dolayı bilinmektedir. Aynı şekilde yurt dışında da bu eserle ilgili fazla çalışma mevcut değildir. Yapılan çalışmalar, Şemsiyye'nin bir kaç batı diline çevrilmesine münhasırdır. Bu çalışmalar şunlardır:

1. Silesiacus (?) Germanus (ö. 1670) Logica Solana. Yer? Tarih? (Şemsiyye'nin Latince tercümesi)

2. Sprenger (1862), Aloys (ed.) Müslüman İlimlerinde Kullanılan Teknik Terimler Sözlüğü, 11. Cilt, Calcutta 1862. (“Araplarda Mantık” olan birinci ekinde Şemsiyye'nin İngilizce tercümesiyle birlikte metnini verir)

3. Lacheref (1905), Abdurrezzak Lacheref (eş-Şerif), İsimsiz. Cezayir 1905 (Şemsiyye'nin Fransızca tercümesi)⁴⁴

* Mantıkla alakalı olan bu dört risale “ Mantık ve Mebahis-i Elfaz” isimli farsca dergide yayınlanmış olup şu an elimizde mevcuttur.

⁴³ Abdullah Nurani; Mutarahatu Mantıkiyye beyne'l-Kâtîbî ve't-Tusi, “Mantık ve Mebahis-i Elfaz” Tahran 1370 s.54

Medreselerde ve külliyelerde, asırlarca ders kitabı olarak okutulan mantık eserleri, az çok farklı olmakla birlikte, klasik olarak bazıları XI. Asrın başlarına kadar ağırlıklı olarak okutulmuştur. Esirü'd-Din Mufaddal Ömer el- Ebheri'nin (1264) "İsagoci"si, Kâtîbî'nin "*Şemsiyye*" si, Abdurrahman el- Ahderi'nin 1533'de yazdığı "el- Süllem el-Münevrak'ı, Kadı Seraceddin Urmavi'nin Metalîu'l - Envar'ı bunlar arasındadır.⁴⁵

XIII. Asrın mantık alimlerinden ve Nasruddin Tusi'nin talebesi olan Necmuddin Ömer el- Kâtîbî el- Kazvîni, başlıca "*Şemsiyye*" diye anılan mantık kitabıyla meşhurdur. Takriben yirmi varaktan ibaret olan bu eseri müellifi, hocası Şemsuddin namına yazmış ve onun adıyla "el- *Şemsiyye* fi Kavaidi'l-Mantikiyye" diye isimlendirmiştir.⁴⁶

Kâtîbî bu eseri, İlhanlılardan Hülâgu, Abaka ve Ahmed'in veziri (Sahibu divan) Şemseddin Muhammed bin Bahaeddin Muhammed el- Cüveyni (683) nin talebi üzerine telif etmiştir.⁴⁷ Keşfuzünun'a göre bu eseri 1276 tarihinde yazıp Hoca Şemseddin'e ithaf etmiştir.⁴⁸

Nasruddin Tusi'nin devrinde yaşayan Kâtîbî'nin daha sistematik bir şekilde yazdığı "*Şemsiyye*" eseri, en toplu malumatı olan ve en çok okunan İsagoci (mantık) kitabıdır.⁴⁹ İslam aleminde çok meşhur olan bu kitabın başta Teftazani (1389) ve Kudbuddin Razi (1364) olduğu halde bir çok şarihleri vardır. Mantık dalında hülâsa şeklinde olan bu küçük eser bilhassa şarkta büyük tesirler yapmıştır.

Şemsiyye eserine çokça şerh ve haşiye yapılmıştır. Hatta şerhlere şerh, haşiyelere haşiye yazılmıştır. Küçük bir eser olan *Şemsiyye* üzerine yazılan bu kadar şerh ve haşiyeler birbirinin aynı ve tekrarı değildir. Metin tek olmakla birlikte, yapılan şerh ve haşiyeler farklı usul ve tarzlarda birer mantık kitabı sayılır. Zira bu konuda H. Ragıp Atademir şöyle demektedir: "Devrin ilim anlayışına mükemmel bir surette uyan ve hatta ilim pratiğine tamamıyla uygun bir ilim teoremini açıklayan ve henüz incelenmeyen, tahlil ve mukayese olunmayan bu türlü eserleri hep birbirinin tekrarı veya yeni bir şey ilave edemeyen, tamamıyla verimsiz aynı muhakeme oyunları dolu eserler olarak hükmetmek yersizdir".⁵⁰

Ebheri'nin çağdaşı olan el- Kâtîbî'nin, yazdığı "Risale-i *Şemsiyye*" adlı ve mantığın mahiyetinden, mantığın lüzumundan ve konusundan bahsettiği bir girişle lafızdan başlayarak başlıca mantiki kavram ve tariflerini ve tahlillerini ihtiva eden üç bölümü ve ilimle mantığın münasebetini

⁴⁴ Nicholas Rescher; The Development of Arabic Logic, Pittsburg 1964, s.203

⁴⁵ Necip Taylan; Mantık Tarihçesi Problemleri, s. 78.

⁴⁶ Keklik, a.g.e. 63

⁴⁷ İsl. Ansk. C.6, s.439

⁴⁸ Keşfuzünun, s.1063

⁴⁹ Ülken, a.g.e. s.117

⁵⁰ H. Ragıp Atademir; Prophyrios ve Ebheri'nin İsagocileri, Ank. Ün. Dil Tar. Coğ. Fak. Der., c.VI, Sayı:5, Ank.1948, s.462

belirten bir sonuçtan mürekkep; muhakkak sistematik ve metodlu bir şekilde yazılmış; daha çok, Hindistan'da ve Türkiye'de ün salmış bir mantık kitabıdır.⁵¹

Osmanlı Medreselerinde (Şemsiyye) Mantık Öğretimi

Osmanlı medreselerinde yıllarca okutulmuş olan *Şemsiyye* kitabının, mantıktaki yerini ve önemini göstermek bakımından medreselerin ve *Şemsiyye*'nin durumuna kısaca göz atalım.

Bütün İslam dünyasında olduğu gibi, Osmanlılarda da eğitim ve öğretim, umumi ölçüde medreselere dayanmaktadır.⁵² Umumi medreselerin dışında ihtisas medreseleri tesis edilmiştir. Bunlar, ya doğrudan doğruya ayrıca ihtisası gerektiren Ulum-u İslamiye'den birini yahut da Ulum-u Dahile'den birini öğretmeyi hedef alan ve o ilmin tahsiline mahsus metotlarla öğretim faaliyetlerinde bulunan medreselerdir.⁵³

Osmanlı dönemi eğitim ve öğretimine baktığımızda, okutulan mantık derslerinde *Şemsiyye* eserinin, medreselerin hemen hemen bütün derecelerinde, umumiyetle okutulduğunu görmekteyiz. Fakat bütün medreselerde aynı eserler okutulmuyordu. Çünkü müderris, tedris edeceği dersin kitaplarını kendisi belirleyip okutmaktaydı.

Buna misal olarak, Taşköprülü-zade kendisi tahsili sırasında mantıktan *Şemsiyye* ve şerhlerini okuduğu halde, müderrislik hayatında, ilk medreseden Sahn-ı Seman medresesine kadar Kelam, Belağat, Fıkıh, Hadis, Tefsir derslerinde seçtiği kitapları okutmuştur. Bunlar Taşköprülü-zade'nin okuttuğu dersler olup, diğer müderrisler de bu tedris çerçevesinden hariç olarak ihtisaslarına göre mesela mantıktan *Şemsiyye* ve Metali... gibi muhtelif eserler okuturlardı ki bu tarz her müderrisin ihtisasına kalmış bir şeydi.⁵⁴

Osmanlılarda medreseler, paye bakımından aşağıdan yukarıya umumiyetle; Haşiy-i Tecrit Medreseleri (20'li), Miftah Medreseleri (30'lu), Kırklı Medreseler, Harici-i Ellili Medreseler, Dahil-i Ellili Medreseler, Sahn-ı Seman Medreseleri, Altmışlı Medreseler şeklinde derecelendirilmişlerdir..

Osmanlı medreselerinden "Yirmili" bir medresede bazı kitap ve derslerin talimi için, ön şart olarak, talebelerin okuyacakları kitapları anlayabilmeleri için bazı eserlerin tamamı veya bir kısmını okumaları gerekir. Mantıktan *Şemsiyye* kitabının şerhleri de okunması gereken bu eserler arasında yer almaktadır.⁵⁵

---

⁵¹ Atademir, a.g.e. s.463

⁵² Cahid Baltacı; XV. XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, s.16

⁵³ Baltacı, a.g.e. s.20

⁵⁴ Uzunçarşılı, a.g.e. s.43

⁵⁵ Baltacı, a.g.e. s.37

Medresede bir öğrencinin ilimleri hocadan nasıl alıp okuduğu hakkında Cevat İzgi kitabına aldığı bir bölümde, mantık dersinin diğer dersler arasındaki yeri ve Şemsiyy'nin konumunun ehemmiyeti ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir; “....Lakin yine tertibinden ayrılmayıp nahiv ilmini tamamladığı gibi her ne kadar sözün halin icabına uymasından bahsettiği için meani ilmüne başlamak gerekirdi; ama dalliyet ve medluliyet ve mutabakata; mübaheseli ve dikkatli bir ilim olduğundan delil getirmek için suğra ve kübra bilmeğe bağlı olduğundan nahivden sonra MANTIK ilmine başlayıp iktisarin* aşağı mertebesinde mantığın en meşhur konu başlıklarını zikreden “İsagoci” risalesini okur. Şerh ve haşiyesi otuzdur. Sonra, şerhlerinden iktisadın yukarı rütbesinde “Hüsam-ı Katı” ve haşiyesi Muhyiddin Risalesini, sonra yine o rütbede Fenari ve haşiyesini, sonra iktisarin orta mertebesinde bütün meseleleri ihtiva eden “Şemsiyye” kitabını, sonra o rütbede “Tezhib”i talik ve şerhleriyle, sonra iktisadın yukarı rütbesinde olan delil getirip bahsederek o Şemsiyy'nin şerhi Kutbuddin Şirazi, haşiyesi Seyyid ve Kara Davud ile okur. Talik ve haşiyeleri yirmiyebeşdir. Saduddin derler bir şerhi de vardır. (Saduddin Taftazani'nin Şemsiyye şerhidir.) Beş haşiyesi vardır. Öğrenci bu kitabı okurken mübahaseye istidadı belli olur. Yani öğrencinin güya mihenk taşıdır. Ne derece cevval bir zekaya sahip olduğu açığa çıkar. Sonra istiska rütbesinde Şerh-i Metali okur.....”⁵⁶

Öyle görünüyor ki Şemsiyye kitabı Osmanlı medreselerinde temel eser olarak kabul edilmiştir. Bunun sebebi ise mantığın bütün meselelerini muhtevi olması, sistematik bir şekilde düzenlenmiş olması ve muhtasar olarak yazılmış olmasıdır. Bunun yanında Kâtibî'nin mantık ilminde mütebahhir kişiliğiyle eserde, meselelere tamamen vakıf olması ve kitabı bu şekilde telif etmesi de temel eser olmasının sebebidir.

XV. Asır sonlarına doğru tamim edilen bir kanunnameye ve tetkik edilen eserlere göre medreseler, o tarihlerde altı dereceye ayrıldığından talebeler de bu medreselerdeki müderrislerden derece derece ders görürlerdi. Bu tedris kanunnamesine göre aşağıdan yukarıya başlayarak muhtelif medrese derecelerinde mantık ilminden “Şerh-i Şemsiyye...” okutuluyordu. İlk medreselerde mantıktan “Şemsiyye” şerhini okuyan bir öğrenci daha yukarı derecedeki medreselerde yine mantıktan daha şümüllü olarak “Metali” şerhini okurdu.⁵⁷

Okunan derslerin tertibiyle alakalı olarak Şemsiyye hakkında yine şu bilgilere rastlıyoruz. Medrese kanunnamelerinde “Softa taifesine (12-15 yaşlarında Haşiy-i Tecrid medreselerine girerek medresedeki öğrenim hayatına adım atan mübtedi öğrenciler) muhtasaratın tamam okutulması” emredilmiştir. ...Nahivden sonra mantık ilminde, medrese öğrencileri arasında meşhur olan adlarıyla

---

* Kur'an-ı Kerim'i tecvit ile öğrenmek **iktisar**, hafız olmak **iktisad**, kıraatıyla almak **istiska** rütbesidir. Başka bir görüşe göre, hafız olmak **iktisar**, kıraatleri bilmek **iktisad**, gerisi **istiska** rütbesidir. (İzgi; s.70)

⁵⁶ Cevat İzgi; Osmanlı Medreselerinde İlim, İst. 1997, s.72

⁵⁷ Uzunçarşılı, a.g.e. s.39

“İsagoci”, ...*Şemsiyye*, Kutbuddin Şirazi (Kâtibî'nin talebesi), şerh-i Metali okur. Mantık ilminden sonra, mübahasede yanlıştan sakınmak için adab ilmine başlar”.⁵⁸

Fatih döneminde, medreselerdeki tedris kanunlarının birinde *Şemsiyye*'nin okutulmasıyla ilgili şu cümle geçmektedir: “...Müderrislerden müstaidlere teklif edip tetimmelerde Şerh-i *Şemsiyye* ve yukarısındakilere okuttursunlar....”⁵⁹

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tertib-i Ulumuna göre Osmanlı medreselerindeki müfredat programları anlatılırken, kitapta yer alan bir şiirde, okutulan mantık dersinde *Şemsiyye*'nin ehmiyetine dair şu mısralar geçmektedir.

.....

Hoş bab-ı sabi' Mantık değil mi?

İlm-i Hikemden bil mantık akdem

“İsagoci” bul hıfzet mukaddem

Andan “Hüsam-ı Katı” görürsün,

Anınla Muhyiddinde yürürsün

Oku Fenari, Kul Ahmed işit

Bil “Vediyye” abad ile git

“*Şemsiyye*” oku hem kutb-u mantık,

.....⁶⁰

Görüldüğü üzere mantıktan okutulan eserler sayılırken *Şemsiyye* kitabı, mantık ilminin kutbu olarak tavsif edilmektedir. Şerhi olan Taftazani şerhi ise -geçtiğı üzere- talebenin mihenk taşı olarak kabul edilmektedir. Bu da *Şemsiyye*'nin asırlarca medreselerde okutulmasının haklı olduğunu göstermektedir.

Bu medreselerde yetişen müderrislerin meşhur olanların çoğı hem tahsili zamanında *Şemsiyye*'yi ve şerhlerini okumuşlar, hem de tedrisleri sırasında *Şemsiyye*'yi okutmuşlardır. Mesela;

---

⁵⁸ İzgi, a.g.e. s.51

⁵⁹ İzgi, a.g.e. s.67

⁶⁰ İzgi, a.g.e. s.90

Köprülü-zade, Katip Çelebi, Abdullah el- Ahıskavi, Ahmed Cevdet Paşa bunlardan bazılarıdır. Hatta bu eseri bir kaç kişiden mükerreren okuyan müderrisler de mevcuttur.

Kevakib-i Seb'a'ya göre, (Müelifi meçhul bir eser) 1155-1741 yılları arasında Osmanlı Medreselerinde uygulanan müfredat programlarındaki tabloda Şemsiyy'nin okutulmasının sebebi, "Mantık ilminin, en meşhur baş meselelerini bütün yönleriyle cemetmesi" olarak gösterilmektedir. Mantık ilminin okutulma sebebi ise "Dalliyet ve medluliyet ve mutabakata, tazammun ve iltizamı bilmeye, mübaheseli ve dikkatli bir ilim olduğundan edille serdi ya suğra ve kübra bilmeye tavakkuf ettiğinden..." şeklinde zikredilmektedir.⁶¹

Osmanlılar döneminde *Şemsiyye*'nin okutulmasıyla ilgili olarak verdiğimiz bütün bu değerlendirmeler onun mantık ilminde ne derece ehemmiyete haiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan sonra bu eserin kısaca muhteviyatını gösteren bölüme geçelim.

Mantıkta hülasa ve küçük bir eser olan "*Şemsiyye*" kitabı, sistematik bir şekilde şu tarzda düzenlenmiştir.

Adet olduğu üzere Kâtibî de "Mevcudatın nizamını misilsiz yaratan, cömertliğinin muktezasınca eşyanın mahiyetini var eden, akli cevherleri Kudretiyle inşa eden ve Rahmetiyle feleki ecramin hareketlerini coşturan Allah'a hamdolsun..." sözüyle hamdele; "İnsani kötülüklerden beri olan kudsi nefis sahiplerine, hususan nübüvvet delil ve mucizeler sahibi Muhammed (A.S.M.)'a ve açık hüccet ve delillerle O'na tabi olan Al'ine salat olsun" sözüyle de salvele tabir edilen cümleleriyle eserine giriş yapmaktadır.

Bu şekildeki girişten sonra Kâtibî, eserinin, mantık konusunda olup, "er-Risaletü's-*Şemsiyye* fi'l- Kavaidi'l- Mantikiyye" diye isimlendirdiğini ve eseri bir mukaddeme, üç makale ve bir hatime üzere tertip ettiğini söylüyor.⁶²

Yapılan bu tertibi ve kitabın muhteviyatını özetleyerek verdiğimiz zaman şöyle bir tablo ortaya çıkar.

"Mukaddeme

1. Bahis: Mantığın mahiyeti ve ona olan ihtiyaç. İlmin tarifi, kısımları, mantığın tarifi ve mahiyeti
2. Bahis: Mantığın konusu

⁶¹ İzgi, a.g.e. s.164, Cetvel 1

⁶² N. Ömer el-Kâtibî el-*Kazvînî*; Risaletü's-*Şemsiyye* fi'l-Kavaidi'l-Mantikiyye, s.1

Makaleler

1. Makale: Müfretler (Tekiller) hakkında olup, 4 bölümdür.

1. Bölüm: Lafızlar. (Sözler) Delalet çeşitleri açıklanıyor.
2. Bölüm: Müfret lafızların (Sözlerin) manaları, Beş Tümel anlatılıyor.
3. Bölüm: Külli ve cüzi konusu
4. Bölüm: Tanım ve kısımları konusundadır.

2. Makale: Önerme ve hükümleri. Bir mukaddime ve üç bölümden mürekkeptir.

Mukaddeme: Önermenin tarifi ve onun ilk bölümleri

1.Bölüm: Yüklemler. Dört kısımdır.

1.Kısım: Yüklemler unsurları ve bölümleri

2.Kısım: Mahsurat-ı erbaa denen Tümel Olumlu-Tümel Olumsuz, Tikel Olumlu-Tikel Olumsuz önermelerin incelenmesi

3.Kısım: Yüklemler çeşitlerinden olan Muhassala ve Madule* önermeleri konusundadır.

4.Kısım: Modal Önermeler

2. Bölüm: Şartlı Önermelerin bölümleri. Maniatu'l-Cem, Maniatu'l-Hulu inceleniyor.

3. Bölüm: Önermelerin hükümleri hakkında olup dört konu vardır.

1.Konu: Çelişme

2.Konu: Düz döndürme

3.Konu: Ters döndürme

4. Konu: Şartlı Önermelerin gerekleri

---

* **Muhassala:** Yüklemler önermede eğer iki taraf (konu-yüklem) lafız ve anlam yönünden mevcut olursa bu tür önermelere muhassala denir. **Madule:** Eğer yüklemler önermenin konusu ile yüklem lafız ve anlam yönünden mevcut olmaz ise bu tür önermelere madule adı verilir. (Bingöl, a.g.e. s.53)

3. Makale: Kıyas

1.Bölüm: Tarifi ve Bölümleri

2.Bölüm: Modal Kıyaslar

3.Bölüm: Şartlı Önergelerden Oluşan Kesin Kıyaslar

4.Bölüm: Seçmeli Kıyas

5.Bölüm: Kıyasın Ekleri

- a. Bileşik Kıyaslar
- b. Hulfi Kıyas
- c. Tümevarım
- d. Temsil

Hatime

1.Bahis: Kıyasın Muhtevası (Maddeleri)

- a- Yakini olanlar: Evveliyat, Müşehadat, Mücerrebat, Hadsiyyat, Mütevatirat ve kıyası beraberinde olmayan önergelerin tarifleri
- b- Yakini olmayanlar: Meşhurat, Müsellemat, Makbulat, Maznunat, Muhayyelat ve Vehmiyyat'ın tarifleri

2.Bahis: İlimlerin unsurları.”

Bu hatime kısmıyla Kâtbî kitabına son vermektedir. *Şemsiyye* eserinin muhtevası hakkında Hilmi Ziya Ülken ise şöyle demektedir:

“Mukaddemede tariflerle mantığın mevzuunu tetkik ediyor. 1. Fasılda, basit hadler, medluller, külli, cüzi ve tariflerle meşgul oluyor. 2. Fasılda, kaziyeleri tarif ediyor, onları kemiyet, keyfiyyet noktasından taksim ediyor. Müveccih ve Şartî kaziyeleri, aksi ve tekabülü tetkik ediyor. 3. Fasılda, İktirani, müveccih, istisnai, şartî ve mürekkep kıyasları tahlil ediyor. Nihayet hatimede burhan ve safsata'dan bahsediyor”.⁶³

---

⁶³ Ülken, a.g.e. s.122

şemsiyye'nin muhteviyatına da kısaca değindikten sonra şimdi de şerhlerine geğebiliriz. *şemsiyye*'yi Třrkęe'ye tercüme ettiğimiz halde buraya almayı sadece içindekilerden bahsetmeyi uygun gördük.

ŞEMSİYYE'NİN ŞERHLERİ

Şemsiyye eserinin bir çok Şerh ve haşiyeleri vardır. Fakat biz bunların meşhur olmuş bir kısmını buraya alacağız.

1.Tahriru'l-Kavaidi'l-Mantikiyye fi Şerh-i Şemsiyye, *Şemsiyye* eserinin birinci kısmını teşkil eden “Kısm-ı Tasavvurat” üzerine Kutbuddin Muhammed b. Muhammed er-Razi el-Tahtani (1364) tarafından yazılmış olan bu Şerh Őöhret bulmuştur.⁶⁴

Tahtani, talebeler arasında çok meşhur olan bu Şerhi, Sultan Hüdabendi'nin vezirlerinden Gıyaseddin Muhammede İbn-i Hoca Reşid için telif etti. “Tanzim edilen incilerin en değerlisi...” cümlesiyle başlayan bu Şerh üzerine, Muhakkik el-Fazıl es-Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürcani (h.816), 853 yılında “Haşiyetu Küak” denilen haşiyeyi yazdı. Bu haşiye üzerine de bir çok haşiyeler yazılmıştır. Sadettin'in talebelerinden Molla Karadavut'un haşiyesi, Burhaneddin İbn-i Kemaleddin b. Hamid'in haşiyesi, Seydi Ali el-Acemi ve Mir Sadettin'in haşiyeleri bunlardandır.⁶⁵

2. Şerhu Ala Risaleti'ř-Şemsiyye, Alleme Sadettin Mesud b. Ömer et-Taftazani, 753 tarihinde, Őam'da bitirdiği Şerhtir. Başı şu şekildedir: “Hamd, hidayet ve tevfiik nuruyla bizi aydınlatan Allah'a mahsustur”. Taftazani bu eserde, kitaptaki mantık kaidelerini ve kitabın mücmel fasıllarını tahkik etmiştir.⁶⁶

3.Şerhu Şemsiyye: Kâtibi'nin kendi talebesi olan Cemaleddin Hasan b. Yusuf el-Mutahhar el Hilli (1323) nin yazdığı Şerhtir. Leiden 1530

4.Şerhu Şemsiyye: Alaeddin Ali b. Muhammed eş-Őahrudi el-Bistami (1470); Süleymaniye, Ayasofya, 2557

5.Şerh Ala Risaleti Şemsiyye, Muhammed b. Musa el-Bosnevi (1630); Süleymaniye, Hamidiye,819

6.Şerh Ala Şemsiyye, Fenari (1431); Süleymaniye, Denizli, 250

7.Şerhu'ř-Şemsiyye, Şemsuddin Muhammed b. Mubareķřah Mirak el-Buhari; Süleymaniye1790

8. Şerhu risaleti'ř-Şemsiyye, Halil b. Halil et-Tarsusi; Süleymaniye, A. Tekellioğlu, 863

9. Şerhu Şemsiyye, Muhammed Nuri es-Sofyani; Köprülü Atıf Ef. 1359

---

⁶⁴ İsl Ansk. s.439

⁶⁵ Keşfuzzünun, c.2, s.1063

⁶⁶ Keşfuzzünun, aynı yer.

10. **el-Kavaidi'l- Celiyye fi şerhi risaleti'ş-Şemsiyye**, Muhammed b. Yusuf Nisaburi; Süleymaniye, Fatih / 3359

11. **Şerhu Şemsiyye**, Burhaneddin b. Kemaleddin; Köprülü Atıf Ef. 1678

12. **Şerh Ala Risaleti'ş-Şemsiyye fi Kavaidi'l-Mantıkiyye**, Kadı Mir Hüseyin b. Muineddin el-Hüseyini el- Meybudi (1480); Süleymaniye, İ.İ. Hakkı 1694

13. **Şerhu Şemsiyye**, Bursevi; İst. 1310, Süleymaniye İ.İ. Hakkı 1712

14. **Şerh Ala Şemsiyye**, Abdullah b. El-Haddad Osmani; Britanya / 982

15. **Şerhu Şemsiyye**, Halil b. Muhammed el Kirmani; Meşhed ⁶⁷

Biz bu çalışmamızda sadece *Şemsiyye*'nin şerhlerinin bir kısmını aldık. Yukarıda da belirttiğimiz gibi daha bir çok şerhleri ve haşiyeleri mevcuttur. Şerhler üzerine de bir çok haşie ve takrir yapılmıştır. Mesela; Tahtani'nin şerhine 13 haşie ve bu haşiyelerden biri olan Cürcani'nin eserine de 17 tane takrir yapılmıştır.⁶⁸ Aynı şekilde *Şemsiyye*'nin şerhi olan Kutbuddin Şirazi'nin haşiyesi üzerine yazılan Kara Davud'un talik ve haşiyeleri 27 tanedir.⁶⁹

Başka bir çalışmamızda da özellikle Kâtibi'nin mantıktaki yeri üzerinde duracağız.

---

⁶⁷ Karl Brockellman, GAL, Tarihu'l-Edebu'l-Arab, (Çev. Ahmed Fehmi Hicazi) Kahire 1995, c.V, s119-120

⁶⁸ Brockellman, aynı yer.

⁶⁹ İzgi, a.g.e. s.72

KAYNAKLAR

- Anonim, **İslam Ansiklopedisi**, MEB yay. İstanbul 1955
- Anonim, **İslam Ansiklopedisi**, TDV yay. İstanbul 1995
- Atademir, H. Rağıp. **Porphyrios ve Ebheri'nin İsağocileri**, A.Ü.D.T.C.F.D. Ankara 1948
- Atay, Hüseyin. **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, İstanbul 1983
- Bağdadi, İ. Paşa. **Hediyetü'l-Arifin Esmau'l- Müellifin Asaru'l- Musannifin**, İstanbul 1951
- Baltacı, Cahit. **XV. XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1976
- Bingöl, Abdulkuddüs. **Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı**, MEB yay. İstanbul 1993
- Brockellmann, Carl. **GAL u**, Suplement, Leidin 1938
- Çelebi, Katib. **Keşfu'z-Zünun**, Beyrut 1941
- Dehuda, Ali Ekber. **Luğatname-i Dehuda**, Beyrut 1993
- Develioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat**, Ank. 1998.
- Dıraşah, Cemşid. **Farsça-Türkçe Sözlük**, Ank. Ün. Bsm.1967
- Gazzali, Ebu Hamid. **Miyaru'l-Ulum fi'l-Mantık** (Şerh: Ahmed Şemseddin), Beyrut 1989.
- Hemevi, Yakut Ebu Abdullah. **Mu'cemu'l-Buldan**, Beyrut 1990.
- İbn-i Gazzi., Şemseddin Muhammed. **Divanu'l- İslam**, Beyrut 1990.
- İbn-i Haldun, **Mukaddime**, Dergah yay. İstanbul 1991.
- İbn-i Kesir, Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Ömer. **El- Bidaye ve'n- Nihaye**, Beyrut 1988.
- İzgi, Cevat. **Osmanlı Medreselerinde İlim**, İstanbul 1997.
- Karakaş, Mahmut. **Müsbet İlimde Müslüman Alimler**, Ankara 1991.
- Kazıcı, Ziya. **İslam Müesseseleri Tarihi**, İstanbul 1991.
- Kazvini Katıbi, Necmuddin Ali b. Ömer. **Er- Risaletu's-Şemsiyye fi'l- Kavaidi'l- Mantıkiyye**, Kehhale, Ö. Rıza. **Mu'cemu'l- Müellifin**, Beyrut 1993.
- Keklik, Nihat. **İslam Mantık Tarihi**, İstanbul 1969.
- Ketebi, Şakir b. Muhammed, **Fevatu'l- Vefiyat** , Beyrut 1993.
- Nurani, Abdullah. **Mutarahatu Mantıkiyye beyne'l-Katıbi ve't-Tusi** , “ **Mantık ve Mebahis-i Elfaz**” Tahran 1370.
- Öner, Necati. **Klasik Mantık**, Ankara 1996.
- Recsher, Nicholas. **The Developmant of Arabic Logic**, Pittsburg 1964.
- Safedi, Ebu Safa. **El-Vafi bi'l-Vefayat** , Beyrut 1991
- Şemseddin, Sami. **Kamus-u A'lam**, Ankara 1996
- Taylan, Necip. **Mantık Tarihçesi Problemleri**, İstanbul, 1994.
- Total, Ferdinan. **El- Müncid fi'l- Luğa ve'l- A'lam**, Beyrut 1988.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Tür. Tar. Kur. Yay. Ankara 1988

Ülken, H.Ziya. **Mantık Tarihi**, İ.Ü.E.F.Y. İstanbul Rıza Coşkun Mat. 1942

Zirikly, Hayreddin. **A'lam**, Beyrut 1996